

Флорій Бацевич

Львівський університет імені Івана Франка

ДЕФОРМАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ПОДІЇ В АБСУРДИСТСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ НАРАТИВІ (НА МАТЕРІАЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ ДАНИЇЛА ХАРМСА)

Distortion of the Category of Event in Absurd Belles Lettres Narrative (the Case of Daniil Kharm's Short Stories)

ABSTRACT: The article studies the problems of forming intentional deformations of a narrative category of event in the prose of a famous Russian absurdist of the 1920s-30s, a member of the avant-garde collective Oberiu – Daniil Kharm's. The study defines the main regularities of generating “normal” textual events as well as the mechanisms for their deformations and destructions within a narrative “story” and its “discourse”. The most important reasons for the “ludic” absurdity of events within D. Kharm's short stories are the unintelligibility of the described objects, the ontological absurdity of the objects of events, the absurdity of the heroes' behaviour and thinking, the sequence (multiplication) of events, the violation of structural order and the integrity of the described objects and their constituents, among others. The absurdization of events in the narrative “discourse” is presupposed by a set of semantic and pragmatic devices, in particular: the author's assumed inability to create an event's manoeuvring or to build the plot; the violation of the logic of the development of the plotline; making the modus and modality elements of the story weird; shifting points of view and their focuses, to name a few. The author's intentional deviations within the “story” and the “discourse” of the belles-lettres narrative cause communicative senses characteristic for an absurd type of writing: the senses of mental “charming”, which border on the reader's cognitive “stupor”, as well as numerous senses of an evaluative and ludic character generated by the common “background” of the reader's consciousness and borrowed, so to say, from “standard” belles-lettres text types and narratives. The article outlines the perspectives of lingual-narrative studies into weird (absurd, in particular) belles-lettres texts.

KEYWORDS: absurd narrative, category of event, weird text, deviations, communicative sense.

1. Вступні зауваги. Постановка проблеми

Із часу зародження теоретичних засад новітньої наратології та лінгвонаратології (кінець 60. – початок 70-х років ХХ ст.) найважливіша категорія будь якого типу оповідності – подія – почала розглядатися не лише в межах окремих висловлень, але й текстів і дискурсів¹. Теорія художнього наративу та його категорій формувалась з опертям на так звані «нормальні» (не одивнені, «звичні», «узуальні») тексти різних жанрів та стильових напрямів, і лише в останні десятиліття теоретики і практики дослідження художніх оповідей звернулися до аналізу низки текстів містичного, абсурдного змісту, творів «чорного гумору», «химерної прози», створених у змінених станах свідомості, «написаних» неантропним наратором (наприклад, котом, конем, навіть артефактами) та деяких інших². У таких та подібних текстах і дискурсах формуються підходи до іншої організації оповідних структур, аналіз яких – важливе тло для розуміння і експлікації основних закономірностей породження «нормальних» («узуальних») наративів та їхніх категорій. Усе це, на думку низки дослідників, до яких приєднуємося і ми, потребує опрацювання нових підходів до художньої оповіді, формування теоретичних засад так званої «неприродної» наратології³. Крім того, у традиційних дослідженнях категорія події розглядається як уже сформована, наявна у конкретному висловленні або тексті, тобто аналізується переважно із семасіологічних позицій; процеси формування (породження) текстової подієвості (ономасіологічний аспект) залишаються вивченими значно меншою мірою⁴.

Не маючи змоги детально проаналізувати теоретичні аспекти формування текстової подієвості зазначимо, що спостереження низки відомих дослідників

---

¹ Див. огляди літератури з цієї проблеми в: Н.Д. Арутюнова, *Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт*, Москва 1988; В.Я. Шабес, *Событие и текст*, Москва 1989; В. Шмид, *Нарратология*, Москва 2008; Р. Hacker, *Events and objects in space and time*, "Mind" 1982, vol. 91, p. 34-56; Р. Hühn, *Event and Eventfulness*, [in:] *Handbook of Narratology*, 2nd edit. Vol. 1, Berlin/Boston 2014, p. 126-139 та ін.

² Детальніше про це див.: Ф. Бацевич, *Український одивнений художній текст: лінгвістичні виміри*, Львів 2018.

³ Див., напр.: Д. Барьшнікова, *Когнитивный поворот в постклассической нарратологии: (Обзор новых англоязычных книг)*, «Новое Литературное Обозрение» 2013, № 119, с. 311; J. Alber, *Impossible Storyworlds – and What to Do with Them*, "Journal of Narrative Studies" 2009, № 1, p. 86-87; J. Alber, S. Iversen, H.S. Nielsen, B. Richardson, *Unnatural Narratives, Unnatural Narratology: Beyond Mimetic Models*, "Narrative" 2010, vol. 18, № 2; A. Nünning, *Narratology or Narratologies? Taking Stock of recent Developments, Critique and Modest Proposals for Future Usages of the Term*, [in:] *What is Narratology? Questions and Answers Regarding the Status of a Theory*, Berlin 2003; A. Nünning, *Reconceptualizing Unreliable Narration: Synthesizing Cognitive and Rhetorical Approaches*, [in:] *A Companion to Narrative Theory*, Oxford 2005; B. Richardson, *Unnatural Voices: Extreme Narration in Modern and Contemporary Fiction*, Columbus 2006.

⁴ Див. про це детальніше: Ф. Бацевич, *Основи комунікативної девіатології*, Львів 2000.

над цією категорією в неординарних («узуальних») текстах і наративах⁵ дозволяють розглядати її як зміну стану об'єкта (об'єктів) зображення, що з різною мірою глибини впливає на подальший рух оповідної «історії»; сегмент тексту, часто рівний епізоду (в термінах лінгвістики – ситуації), що перебуває в особливій текстовій позиції, яка маркується лінгвальними засобами і має певні закономірності узуального втілення, зокрема:

1. **Інтелігібельність.** Це таке представлення події, при якому адресат нарративу може осмислити її саме як подію, виділити із середовища дій, процесів, станів, відношень, фактів, провести межі між різними подіями, усвідомити їх послідовність⁶. В.А. Андреева зазначає, що смисл події повинен бути когнітивно достатньо зрозумілим, тобто інтелігібельним⁷.

2. **Сприйманість адресатом.** Сприйманість читачем художнього тексту (нарративу) може бути перцептивною, ментальною, психічною, естетичною, а також поєднувати згадані типи.

3. **Динамічність.** Виявляється, перш за все, як представленість різного типу нарративних об'єктів у зміні їхнього стану⁸. В.З. Дем'янков зазначає, що «подію визначають дякуючи поняттю зміни, яке, своєю чергою, містить у собі поняття заперечення»⁹. Найчастіше у наративі подія постає як незворотна, відрізняючись від дій, процесів, станів¹⁰.

4. **Градуїзованість.** В. Шмід, стоячи на позиціях широкого розуміння сутності події як нарративної категорії, зазначає, що «подієвість – це якість, яка підлягає градації; зображення в нарративному творі зміни можуть бути подієвими більшою чи меншою мірою»¹¹. Як буде показано нижче, нівелювання принципу градуїзованості подій – важливий чинник формування одивненості оповіді, її «неприродності».

5. **Сфери вияву.** Сферами вияву нарративної подієвості найчастіше бувають соціум, природа, соціум і природа, надприродне, інші виміри у Всесвіті.

6. **Залежність від змістово-функційних різновидів тексту (дискурсу).** Представлення нарративної подієвості значною мірою залежить від того, в якому функційному різновиді оповіді вона реалізована: власне оповіді, наративі в роздумах (міркуваннях), наративі в межах описів та інших.

⁵ Див., напр.: Н.Д. Арутюнова, *Типы...*, с. 136; В. Розин, *Что такое событие? (Анализ условий философского дискурса, [в:] Событие и смысл (синергетический опыт языка)*, Москва 1999; В.А. Андреева, *Событие и художественный нарратив*, «Изд. Рос. гос. пед. ун-та им. А.И. Герцена», № 21-1, 2006, с. 45-46; В. Шмид, *Нарратология...*; Ж. Женетт, *Фигуры III: Повествовательный дискурс*, [в:] Ж. Женетт, *Фигуры*, т. 2, Москва 1998, с. 140-156.

⁶ Див., напр.: В. Розин, *Что такое ...*, с. 272.

⁷ В.А. Андреева, *Событие...*, с. 53.

⁸ В. Шмид, *Нарратология...*, с. 23.

⁹ В.З. Демьянков, *«Событие» в семантике, прагматике и координатах интерпретации текста* «Изд. АН СССР. СЛЯ» 1983, т. 42, № 4, с. 324.

¹⁰ В. Шмид, *Нарратология...*, с. 26.

¹¹ Там само, с. 27.

7. **Внутрішньотекстові вияви.** «Нормальній» («узуальній») події притаманне градаційне співвідношення в тексті: рух оповіді від макроподії до мікроподії або ж навпаки.

8. **Цілісність.** Виявляється в логічності слідування подій; залежності від загальної структури наративу (сюжету), перш за все зв'язу з фіналом і, відповідно, певній відповідності фіналу текстовим подіям.

9. **Структурованість (наявність складників).** Основними складниками «узуальної» наративної подієвості є диспозиційні об'єкти, стани справ з диспозиційними об'єктами, диспозиційні предикати, хронотопні чинники. Порушення структури цих складників – важлива причина девіативності наративних подій.

10. **Об'єкти подієвості.** У звичних наративах об'єкти подієвості найчастіше втілюються в таких ономасіологічних класах імен: вищі сили, люди, тварини, рослини, артефакти, натурфакти, психофакти, ментефакти. У «нормальних» наративах їм притаманні диспозиційні предикати, що разом з диспозиційними іменами цих об'єктів виформовують диспозиційні ситуації («стани речей»).

11. **Типи нараторів та їхні стани.** Загальна наратологія дослідила в неординарних типах оповіді наявність низки типів нараторів¹², а також перебування їх у нормальному або зміненому стані свідомості, що може впливати (і впливає) на художнє зображення наративних подій.

2. Об'єкт і мета дослідження

Об'єктом спостереження в пропонованій статті стали випадки девіативного зображення наративних подій в мікроповіданнях знаменитого російського абсурдиста 20-30-х років XIX ст. Даниїла Хармса, учасника літературного угруповання ОБЭРИУ¹³. Матеріалом спостережень стали твори письменника за виданням 2011 року¹⁴. Мета дослідження – типологізувати основні способи інтенціонального (умисного) формування і одивненого представлення текстових подій і виявити найважливіші комунікативні смисли, що породжуються в межах відповідних фрагментів наративних структур.

¹² Там само, с. 28; Ж. Женетт, *Фигури Ш...*, с. 145.

¹³ ОБЭРИУ – Объединение Реального Искусства – літературне угруповання, яке існувало в 20-30-х роках XX століття і в яке входили Олександр Введенський, Даниїл Хармс, Костянтин Вагінов, Микола Заболотський, Ігор Бахтерев, Юрій Володимиров, Борис Левін. Згодом об'єднання поповнили інші члени. «Чинари» – так жартівливо називали себе учасники угруповання Олександр Введенський, Даниїл Хармс, Яків Друскін, Леонід Ліпавський. Назва утворена від словосполучення «небесные чинь», тобто ангели, архангели, серафими, престולי та ін.

¹⁴ Д. Хармс, *Собрание сочинений в трех томах*. Т. 2. *Новая анатомия*, Санкт Петербург 2011. У подальшому приклади наводяться за цим виданням із зазначенням сторінок у круглих дужках. Авторські орфографія та пунктуація збережені.

3. Виклад основного матеріалу

У прозових творах російського абсурдиста дев'ятивне (а почасти й деструктивне) зображення текстових подій зачіпає як наративну «історію», так і її представлення в «дискурсі» цієї «історії», семантичні й прагматичні чинники втілення подієвості, практично охоплюючи всі типи вияву абсурдизму: онтологічний, перцептивний, поведінковий, комунікативний і мовний¹⁵. З урахуванням бінарної будови нарративу одивнене зображення подій в абсурдистських творах малої прози Д. Хармса можна кваліфікувати як таке, що виявляється в межах «історії», «дискурсу», а також в обох складниках оповіді одночасно. У кожному конкретному творі російського автора спостерігаємо різне поєднання цих чинників.

I. Абсурдизація подій в оповідній «історії»

В оповіданнях-мініатюрах Д. Хармса більшість сформульованих умов узуального втілення текстової події порушуються, породжуючи особливі комунікативні смисли, заґрунтовані передовсім на ефектах когнітивного одивнення, перш за все читацького замішання, перерви сприйняття звичного для цього світу плину подій, ментального ступору. Найчастотніші прийоми абсурдизації текстових подій оповідної «історії» в прозових мініатюрах Д. Хармса:

1. Абсурдизація онтологічного характеру об'єктів подій:

а) «змішування» персонажів різних епох, немотивоване сюжетною лінією розвитку нарративу; «перенесення» історичних дійових осіб з однієї епохи в іншу. Так, наприклад, в оповіданні *О явлениях и существованиях № 1* художник Міккель Анжело разом з якимось Комаровим:

... садятся в траву, и сидят они в траве, как грибы. Они держат друг друга за руки и смотрят в небо. А на небе вырисовывается огромная ложка. Что же это такое? Никто этого не знает... (с. 92).

б) уведення неможливих в об'єктивній дійсності реалій та їхньої появи в неочікуваних місцях. Так, у цьому ж оповіданні Комаров бачить у небі шар:

«Что это?» – шепчет Комаров.

А с неба грохочет: «Это шар».

«Какой такой шар?» – шепчет Комаров.

А с неба грохот: «Шар гладкоповерхностный!» (с. 92).

Вияв неможливих у реальній дійсності процесів і наявність недиспозиційних у даній ситуації об'єктів спостерігаємо, наприклад, в мікроповіданнях *Нова Анатомія* та *Чотиринога ворона*:

¹⁵ Про типологію текстового абсурдизму детальніше див.: Ф. Бацевич, *Український одивнений художній текст: лінгвістичні виміри*, Львів 2018.

У одной маленькой девочки на носу выросли две голубые ленты. Случай особенно редкий, ибо на одной ленте было написано «Марс», а на другой – «Юпитер» (с. 132).

Жила была четвероногая ворона. Собственно говоря, у нее было пять ног, но об этом говорить не стоит (с. 207).

в) немотивована онтологією «цього» світу наявність, поява, шезнення, «дема-теріалізація» об'єктів:

Кончился табак и Гиммелькумову нечего было курить. Он сосал пустую трубку, но это еще больше увеличивало пытку. Так прошло часа два. А потом табак появился (с. 70).

Вот бутылка с водкой, так называемый спиртуоз. А рядом вы видите Николая Ивановича Серпухова. <...> Но обратите внимание на то, что за спиной Николая Ивановича нет ничего. Не то что бы там не стоял шкаф, или комод, или вообще что ни будь такое, а совсем ничего нет, даже воздуха нет. Хотите верьте, хотите не верьте, но за спиной Николай <Ивановича> нет даже безвоздушного пространства... (с. 93-94).

Подібні абсурдні онтологічні чинники з «нормальних» для реального світу об'єктів формують абсурдні онтологічні ситуації. Деякі з них:

Одна купчиха зевнула, а к ней в рот залетела кукушка. <...> прослужив года четыре в сенате, несчастный купец однажды вечером зевнул и ему в рот залетела кукушка. <...> Выслушав длинный рассказ купчихи, митрополит зевнул и ему в рот залетела кукушка (с. 117-118).

Кулаков уселся в глубокое кресло и моментально сидя заснул. Сидя заснул, а спустя несколько часов проснулся лёжа в гробу (с. 159).

Это идет процессия. Зачем эта процессия идет? Она несет вырванную у Пятипалова ноздрю. Ноздрю несут, чтобы зарыть в Летнем Саду (с. 208).

У моей жены опять начали корёжиться ноги. Хотела она сесть на кресло, а ноги отнесли ее куда-то к шкапу и даже дальше по коридору и посадили ее на кардонку (с. 223).

2. Відсутність логіки дій героїв оповідань, невмотивованість вчинків, тобто абсурдність їх поведінки, а також мислення. Декілька прикладів:

Гиммелькумов тарачил на девушку глаза и приказывал ей мысленно повернуть голову и смотреть на него. Однако это не помогало. Тогда Гиммелькумов стал мысленно приказывать девушке не смотреть на него. Это тоже не помогло (с. 70). ... Алексей Толстой разделся голым и выйдя на Фонтанку стал ржать по лошадиному. Все говорили: «вот ржет крупный современный писатель». И никто Алексея Толстого не тронул (с. 88).

... я оказался недоноском и родился на четыре месяца раньше срока. Папа так разбушевался, что акушерка, принявшая меня, растерялась и начала запикивать меня обратно, откуда я только что вылез. <...> запикивать-то запикивали, да второпях не туда (с. 127).

Один человек лег спать верующим, а проснулся неверующим (с. 206).

... пришел я однажды к Марине Петровне, а она трах! и облысела. Вот и все (с. 259).

Подібні прийоми порушують апіорні комунікативні смисли читача, пов'язані з очікуванням звичного плину сюжетних складників оповідної історії, породжують «сміхове» ставлення до того, про що розповідає наратор.

3. Оригінальний прийом девіативного представлення текстових ситуацій у низці творів Д. Хармса – серійність (мультиплікація) подій, які формуються з унікальних за своєю природою дій, вчинків, процесів, станів, випадків тощо. Спостерігаємо відсутність трансформації згаданих порушень «нормального стану речей» у події, які були б важливими для сприйняття читачем і суттєво рухали б сюжет оповіді. Фактично події перетворюються в тривіальні процеси. Так, наприклад, такому собі Кузнецову з оповідання, яке починається словами «Жил-был человек...», дорогою до дому почергово падає на голову п'ять цеглин і це нікого, включно з самим Кузнецовим, зовсім не дивує (с. 131-132); столяр Кушаков постійно падає і травмує різні частини обличчя, а вдома його не впізнають навіть рідні (с. 338-339); якийсь Андрій Андрійович М'ясов з оповідання *Потери* купує і увесь час губить куплені речі, що сприймається ним абсолютно як рядові випадки, а не прикрі події (с. 348-349) і т. ін. Чи не найбільш показовим, так би мовити «концентрованим», виявом серійності подій, які перетворюються в процеси, може служити оповідання *Вываливающиеся старухи*:

Одна старуха от чрезмерного любопытства вывалилась из окна, упала и разбилась. Из окна высунулась другая старушка и стала смотреть вниз на разбившуюся, но от чрезмерного любопытства тоже вывалилась из окна, упала и разбилась.

Потом из окна вывалилась третья старуха, потом четвертая, потом пятая.

Когда вывалилась шестая старуха, мне надоело смотреть на них, и я пошёл на Мальцевский рынок, где, говорят, одному слепому подарили вязаную шаль (с. 334-335).

У наведеному прикладі згадана одивнена серійність подій (падіння стареньких), які є самі по собі надзвичайними, підсилюється прийомом відсутності їхньої ієрархії стосовно наступної події (подарунок шалі сліпому на базарі), яка у «нормі» значно менш значуща, ніж падіння бабусь, однак саме вона більшою мірою зацікавила оповідача.

4. Значна кількість «неприродних» подій у художньому наративі Д. Хармса формується з участю одивнених речей (в широкому сенсі слова, включаючи і тіло людини). Як відомо, літературне угруповання ОБЭРИУ, до якого належав

Д. Хармс, особливу увагу приділяло об'єктам художнього зображення, перш за все речам. Учасники цього угруповання намагалися зображати в своїх творах об'єкти в їхньому «п'ятому вимірі», тобто такими, якими вони є «самі в собі», «рівними собі»¹⁶. Спостерігаємо такі випадки абсурдизації зображення речей, їх структури, стану і т. ін. у подіях:

а) невизначеність, неінтелігібельність об'єктів, зокрема відсутність у них імен. Чи не найвиразніше цей прийом представлений в оповіданні, яке починається словом «Хотите...»:

Хотите, я расскажу вам рассказ про эту крьюкицу? То есть не крьюкицу, а кiryюкицу. Или нет, не кiryюкицу, а кuryякицу. Фу ты! Не кuryякицу, а кукpикицу. Да не кукpикицу, а кiryкpьюкицу. Нет, опять не так! Куpикpятицу? Нет, не куpикpятицу! Кiryкuryюкицу? Нет, опять не так!

Забыл я как эта птица называется. А уж если б не забыл, то рассказал бы вам рассказ про эту кiryкyкyкpекицу (с. 137).

б) невизначеність, поєднана з недиспозиційністю об'єктів стосовно «цього» світу: неможливістю їхнього існування, неприродністю тощо:

Шёл трамвай, скрывая под видом двух фонарей жабу (с. 31).

Вилка это? или ангел? или сто рублей? Нона это (с. 32).

в) порушення структурної впорядкованості, цілісності і т. ін. об'єктів та їхніх складників, що виформовує «неприродну» конкретну текстову подію або суттєво впливає на процесуальність оповіді в цілому. Так, для прикладу, все оповідання «Смерть старичка» побудоване з опертям на наратив про розпадання тіла якогось дідуся на дивні складники, що нагадують ідеальні Платонівські форми:

У одного старичка из носа выскочил маленький шарик и упал на землю. Старичок нагнулся, чтобы поднять этот шарик, и тут у него из глаза выскочила маленькая палочка и тоже упала на землю. ... у старичка изо рта выскочил маленький квадратик. Старичок схватил рот рукой, но тут у старичка из рукава выскочила маленькая мышка. ... тут в старичке что то хрустнуло и он, как мягкая плюшевая шуба, повалился на землю. Тут у старичка из прорешки выскочил длинненький прутик и на самом конце этого прутика сидела тоненькая птичка. ... Так настгла коварная смерть старичка, не знавшего своего часа (с. 170).

Схожий випадок «розсипання» тіла людини знаходимо в оповіданні «О том, как рассыпался один человек»:

– Говорят, все хорошие бабы – толстозады ... – сказав это, он стал увеличиваться в росте и, достигнув потолка, рассыпался на тысячу маленьких шариков.

¹⁶ *Манифест ОБЭРИУ*, [в:] <http://klounada.boom.ru/manifest.htm/> (14.05.2020).

Пришел дворник Пантелей, собрал эти шарики на совок, на который он собирал обычно лошадиный навоз, и унес эти шарики куда-то на задний двор (с. 151).

В оповіданні без назви, що входить у мікроцикл *Голубая тетрадь № 10*, взагалі постулюється відсутність будь-чого у людини; у наративі спостерігаємо, так би мовити, «апофатичний» прийом представлення людини та її фізіологічної будови:

Был один рыжий человек, у котороготне было глаз и ушей. У него не было и волос, так что рыжим его называли условно. Говорить он не мог, так как у него не было рта. Носа тоже у него не было. У него не было даже рук и ног. И живота у него не было, и спины у него не было, и хребта у него не было, и никаких внутренностей у него не было. Ничего у него не было. Так что не понятно, о ком идет речь. Уж лучше мы о нем не будем больше говорить (с. 333-334).

Згадані прийоми абсурдизації подій і в цілому онтологічної складової нарративної «історії» створюють ефекти одивнення сюжету і композиції твору, суттєво впливаючи на специфіку оповіді, тобто на «дискурс» подій у тексті.

II. Абсурдизація подій у «дискурсі» нарративу мікрооповідань Д. Хармса

Серед значної кількості обов'язкових умов узуального зображення подій у нарративах зазначимо декілька, які найчастіше порушуються в прозових творах Д. Хармса: 1) за своєю сутністю події на протигагу звичним діям, процесам, станам, фактам та іншим категоріям є неповторними¹⁷, а тому вони не можуть бути представлені серійно; серія однотипних подій перетворює їх у тривіальний процес. Відповідно, щоб оцінюватися як подія, процес повинен бути представлений як одномоментний, «точковий» і важливий для подальшого розвитку оповіді; 2) наратор повинен дотримуватися логіки зображення виникнення подій, їхнього текстового розвитку та оцінки; 3) події – основа текстової інтриги, а тому вони повинні бути експліцитно або ж імпліцитно звернені до фіналу оповіді, «узгоджені» з кодою нарративу (тексту).

1. Семантичні прийоми абсурдизації нарративного «дискурсу» в мікрооповіданнях Д. Хармса. Одним із найоригінальніших прийомів абсурдизації тексту в прозових творах російського письменника слід визнати прийом нібито невміння побудувати оповідь про певну «історію», яка розгортається перед наратором. Варіанти цього прийому:

- 1) позірне невміння побудувати інтригу події, вибудувати сюжет із:
  - а) так званих «випадків». Приклад з оповідання *Случаи*:

Однажды Орлов обьелся толчёным горохом и умер. А Крылов, узнав об этом, тоже умер. А Спиридонов умер сам собой. А жена Спиридонова упала с буфета

¹⁷ Н.Д. Арутюнова, *Типы языковых значений...*, с. 36.

и тоже умерла. А дети Спиридонова утонули в пруду. А бабушка Спиридонова спилась и пошла по дорогам. А Михайлов перестал причесываться и заболел паршой. А Круглов нарисовал даму с кнутом в руках и сошел с ума. А Перехлестов получил телеграфом четыреста рублей и так заважничал, что его вытолкали со службы.

Хорошие люди и не умеют поставить себя на твёрдую ногу (с. 334).

б) оцінок об'єктів зображення. Так, в оповіданні *О Пушкине* наратор нібито не може розібратись в оцінках відомих людей, а тому вирішує не продовжувати свою оповідь:

Трудно сказать чтонибудь о Пушкине ... Пушкин великий поэт ... А потому вместо того, чтобы писать о Пушкине, я лучше напишу вам о Гоголе. Хотя Гоголь так велик, что о нем и написать то ничего нельзя, поэтому я буду все таки писать о Пушкине. Но после Гоголя писать о Пушкине как то обидно. А о Гоголе писать нельзя. Поэтому я уж лучше ни о ком ничего не напишу (с. 159).

в) «фактів». Так, наприклад, в мікрооповіданні, яке починається словами «Семья Апраксиных...» (с. 191-192) перераховуються члени цієї сім'ї, елементи інтер'єру їхнього будинку, досить детально розповідається про те, як члени сім'ї любили одягатися тощо, однак жодної події не відбувається;

2) порушення логіки сюжетного руху наративу:

а) відсутня певна залежність оповіді від запланованого автором фіналу. Подібний прийом спостерігається в оповіданнях, що починаються словами «Однажды Меменов пошел гулять» (с. 140-141) і «Квартира состояла из двух комнат и кухни» (с. 141);

б) повторення однієї думки, одного й того ж речення. Як приклад наведемо «оповідання», що називається *Происшествие в трамвае*:

Ляпунов подошел к трамваю. Ляпунов подошел к трамваю. В трамвае сидел Сорокин.

Сорокин купил электрический чайник и ехал домой к жене. Купил электрический чайник и ехал Домой.

В трамвае жарко, не смотря на то, что окна и двери открыты. Не смотря на то, что открыты. Сорокин купил электрический чайник (с. 141-142).

3) відсутність кінцевої складової наративу (коди), яка «стягує» всю оповідь, творить її цілісність. Подібний прийом достатньо частотний у прозі Д. Хармса. Прикладом може бути оповідання, яке починається словами «Дмитрий Петрович Амелованев...»:

Дмитрий Петрович Амелованев родился в прошлом столетии в городе Б. Сначала приютил его дворник Николай. Вот и все (с. 144).

4) відсутність загальної мети оповіді, «розчарування» наратора в оповідній «історії». Так, наприклад, в мініатюрі *О явлениях и существованиях* (с. 93-95) розповідається про те, що Микола Іванович Серпухов п'є «спіртуоз», однак навколо нічого немає, та й існування самого пияка перебуває під сумнівом наратора: ... *мы сами не знаем, что сказать. До свидания;*

5) авторський висновок (кода) нікчемний, не відповідає важливості наративної події. Так, наприклад, в оповіданні «Что теперь продают в магазинах» описується конфлікт Тикакеева і Коратыгіна в магазині, який закінчується так:

Тогда Тикакеев выхватил из кошелки самый большой огурец и ударил им Коратыгина по голове.

Коратыгин схватился руками за голову и умер.

Вот какие большие огурцы продают теперь в магазинах! (с. 354).

6) відсутність логіки зображення послідовності подій, їхньої зв'язності, цілісності. Зокрема, в оповіданні, яке починається словами «Отец Андрея Васильевича...» події зображені так:

Отец Андрея Васильевича по имени Григорий Антонович или вернее Василий Антонович обнял Марию Михайловну и назвал ее своей владычицей. Она же молча и с надеждой смотрела в перед и в верх. И тут же паршивый горбун Василий Антонович решил уничтожить свой горб (с. 41).

7) один із найчастотніших прийомів абсурдизації наративної події в прозі Д. Хармса – формування оповідної структури з відсутністю інтриги, градації подій, невизначеністю «глобальної» події, яка скріплювала б менш значущі текстові випадки, ситуації тощо. Декілька найбільш показових прикладів:

Один человек гнался за другим, тогда как тот, который убегал, в свою очередь гнался за третьим, который не чувствуя за собой погони, просто шел быстрым шагом по мостовой (с. 251-252).

В оповіданні, яке починається словами «В два часа дня...» досить детально описується якийсь перехожий, його дрібні фізіологічні дії, рухи тіла, деталі одягу тощо. І все це закінчується словами:

Его пальто длинное, плотное, сиреневого цвета не то в клетку, не то, черт подери, в горошину (с. 52).

Ще один приклад з оповідання *Вот однажды*:

Вот однажды один человек по фамилии Петров надел валенки и пошёл покупать картошку. А за ним следом наш художник Трёхкапейкин пошёл. Идет художник за Петровым и его ноги на бумажку зарисовывает.

Вот Петров по улице идет и на собак смотрит.

Вот Петров бегом к трамвайной остановке бежит.

А вот Петров в трамвае на скамейке сидит.

А вот он из трамвая вылез и даже танцевать начал.

А вот он купил картошку и понес ее домой. ...

Вот Петров стоит и художнику Трёхкапейкину говорит: «Я, – говорит, – картошку больше капусты люблю. Я ее с подсолнечным маслом ем» (с. 139-140).

8) відсутність трансформації стану справ у подію; не надання наратором «кумулятивної» інтриги оповіді, інтриги, яка «у нормі» повинна закінчуватися для подальших текстових подій зміною стану речей. Такий прийом спостерігаємо в оповіданнях, які починається словами «Некий инженер ...» (с. 39-40) та «В одном городе...» (с. 56). Яскраво подібний прийом також застосовується наратором у мікросцені, що починається словами «Платон Ильич Рундадар»:

Платон Ильич Рундадар састрял в дверях своей столовой. Он уперся логтями в косяки, ногами врос в деревянный порог, глаза выкатил и стоял (с. 39).

9) зображення процесів, які в дійсності відбуваються протягом певного часу, як «точкових», одномоментних подій. Так, в розглянутому вище фрагменті оповідання «Случаи 2» зустрічаємо таке зображення негативної події в житті будь-якої жінки; події, яка не може бути за своєю фізіологічною природою ментальною:

... пришел я однажды к Марине Петровне, а она трах! и облысела. Вот и все (с. 259).

2. Прагматичні аспекти абсурдизації «дискурсу» в наративі пов'язуються з:

1) одивненням модусних чинників оповіді. У більшості оповідань Д. Хармса домінує ментальний модус із модальними відтінками «удаваного всезнайства». На цьому тлі гумористично виглядає награне авторське «здивування» звичайними в повсякденному житті діями, станами, процесами тощо. Ефект одивнення досягається, так би мовити, зіткненням «незвичного» і «нормального». Так, у згаданому оповіданні *О явлениях и существованиях* наратор дивується таким на його погляд «незвичним» діям якогось Миколи Івановича:

Представьте себе, Николай Иванович заглядывает вовнутрь бутылки со спиртуозом, потом подносит ее к губам, запрокидывает бутылку доньшком вверх и выпивает, представьте себе, весь спиртуоз.

Вот ловко! Николай Иванович выпил спиртуоз и похлопал глазами. Вот ловко!
Как это он! (с. 94).

2) особливою роллю модальної оцінки події та її складників. У значній кількості Хармсівських текстів спостерігаємо нетрадиційний у нормальних життєвих ситуаціях вияв модальності: підхід до звичайного як до незвичного, сприйняття незвичного як тривіального і т. ін. Для прикладу:

Как странно, как это невыразимо странно, что стеной, вот этой стеной на полу сидит человек вытянув длинные ноги в рыжих сапогах и со злым лицом (с. 43).
Два человека разговорились. Причём один человек заикался на гласных, а другой на гласных и согласных.

Когда они кончили говорить, стало очень приятно – будто потушили примус (с. 206).

Бить по морде людей очень даже приятно (с. 187).

3) зміщенням точок зору та їхніх фокусів. Такий прийом, зокрема, спостерігаємо в оповіданні *Упадание*, де подія, пов'язана з трагічним падінням людей з даху п'ятиповерхівки, подається розтягнутою в часі, у сприйнятті кількох свідків, у різних ракурсах і з різних позицій (с. 244-245).

4. Висновки та перспективи дослідження

Трансформації (деформації, деструкції) категорії події – один із найбільш дієвих прийомів одивнення художнього тексту. Подієвість у творах малої прози Д. Хармса представлена в межах сміхового її осмислення, яке в контексті творчості російського письменника тяжіє до «сміхового абсурдизму». Хармсівський читач отримує подвійне задоволення як від авторської гри девіаціями в межах текстових подій як сюжетно-онтологічних складників оповідної «історії», так і від специфіки «дискурсивного» представлення цієї «історії».

Абсурдизація подій текстової «історії» здійснюється шляхом зображення одивнених ситуацій як елементів «неприродної» онтології текстового світу, з переважанням у них звичних об'єктів із недиспозиційними структурами (вони несійкі, часто трансформуються в інші об'єкти, змінюють форму, щезають тощо). Досить часто абсурдизація подій онтологічної складової текстової «історії» продукується нібито перцептивною і ментальною діяльністю наратора: позірним нерозумінням того, що відбувається, відсутністю або незнанням імені об'єкта оповіді тощо. «Дискурс» про події одивненої «історії» ґрунтується на домінуванні прагматичних чинників, зокрема: а) авторській грі з порушеннями складників традиційного узуального наративу; б) удаваній відсутності мети оповіді; в) раптовій втраті інтересу до сюжету оповіді; г) дискредитації неповторності (часто драматизму в житті людини) подій шляхом їхньої мультиплікації; д) зведенні подій до тривіальних складників: дій, станів, процесів, відношень; е) гри

низкою прагматичних чинників оповіді й, звичайно, є) гумористичній тональності оповіді в цілому.

Умисні авторські девіації обох складників художнього наративу («історії» і «дискурсу») породжують комунікативні смисли, притаманні абсурдному типу письма: смисли ментального «зачудування», що межує з когнітивним «ступором» читача, а також численні смисли оцінного і сміхового характеру, породжувані узвичаєним «тлом», наявним у свідомості читача і запозичених, так би мовити, з «нормальних», «узуальних» художніх текстотипів і наративів.

Вивчення прийомів одивнення художніх текстів важливе для розуміння джерел і механізмів створення автором різноманітних семантичних і прагматичних наративних «збурень» і, відповідно, породження неuzuальних комунікативних смислів естетичного характеру. Усвідомлені дослідником випадки девіацій та деструкцій текстових категорій можна також розглядати як «тло» для експлікації закономірностей породження зузальних текстів та їх категорій, які, як правило, залишаються неексплікованими, ніби «самі по собі зрозумілими» в узвичаєних випадках їх породження автором.

References

- Alber J., *Impossible Storyworlds – and What to Do with Them*, “A Journal of Narrative Studies” 2009, № 1.
- Alber J., Iversen S., Nielsen H.S., Richardson B., *Unnatural Narratives, Unnatural Narratology: Beyond Mimetic Models*, “Narrative” 2010, vol. 18, № 2.
- Andreyeva V.A., *Sobytiye i khudozhestvennyy narrativ*, «Izvestiya Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A.I. Gertsena» 2006, № 21-1, t. 7.
- Arutyunova N.D., *Tipy yazykovykh znacheniy: Otsenka. Sobytiye. Fakt*, Moskva 1988.
- Baryshnikova D., *Kognitivnyy povorot v postklassicheskoy narratologii: (Obzor novykh angloyazychnykh knig)*, „Novoye Literaturnoye Obozreniye” 2013, № 119.
- Batseyevych F., *Osnovy komunikativnoyi deviatolohiyi*, L'viv 2000.
- Batseyevych F., *Ukrayins'kyy odyvnenyy khudozhniy tekst: lnhvistychni vymiry*, L'viv 2018.
- Dem'yankov V.Z., «Sobytiye» v semantike, pragmatike i koordinatakh interpretatsii teksta, «Izv. AN SSSR. SLYa» 1983, t. 42, № 4.
- Genette G., *Figury III: Povestvovatel'nyy diskurs*, [v:] G. Genette, *Figury*, Moskva 1998, t. 2.
- Hacker P., *Events and objects in space and time*, “Mind” 1982, vol. 91.
- Hühn P., *Event and Eventfulness* [in:] *Handbook of Narratology*, 2nd ed., vol. 1, Berlin/Boston 2014. *Manifest OBERIU*, [v:] <http://klounada.boom.ru/manifest.htm/>
- Nünning A., *Narratology or Narratologies? Taking Stock of recent Developments, Critique and Modest Proposals for Future Usages of the Term* [in:] *What is Narratology? Questions and Answers Regarding the Status of a Theory*, Berlin 2003.
- Nünning A., *Reconceptualizing Unreliable Narration: Synthesizing Cognitive and Rhetorical Approaches* [in:] *A Companion to Narrative Theory*, Oxford, 2005.
- Richardson B., *Unnatural Voices: Extreme Narration in Modern and Contemporary Fiction*, Columbus 2006.

- Rozin V., *Chto takoye sobytiye? (Analiz usloviy filosofskogo diskursa, [v:] Sobytiye i smysl (sinergeticheskii opyt yazyka)*, Moskva 1999.
- Kharms D., *Sobraniye sochineniy v trekh tomakh. T. 2. Novaya anatomiya*, Sankt Peterburg 2011.
- Shabes V.Ya., *Sobytiye i tekst*, Moskva 1989.
- Schmid W., *Narratologiya*, Moskva 2008.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Флорій Бацевич – доктор філологічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка, завідувач кафедри загального мовознавства. **Публікації останніх років:** **Книги:** *Український одивнений художній текст: лінгвістичні виміри*, Львів: ЛНУ ім. Івана Франка 2018; *Комунікативна особистість у сімейному спілкуванні*, Львів: ПАІС 2018; *Нариси з теорії тексту*, Львів: ЛНУ ім. Івана Франка 2019. **Статті:** *Лінгвістичні аспекти «неприродної» наратології: образ автора неіснуючого тексту*, „Studia Linguistica” 2019, vol. XV, p. 17-30; *Лінгвонаративні аспекти ідентифікації оповідних інстанцій у художньому тексті*, „Мовознавство” 2020, № 1, с. 34-42.

ORCID: 0000-0002-6141-8318

Email: florij@in.lviv.ua; batsevich.florij@gmail.com